

У ГЛИБ ВІКІВ

Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю відкриття Мізинської палеолітичної стоянки

Леонід Залізняк

ФІНАЛЬНИЙ ПАЛЕОЛІТ І МЕЗОЛІТ СЕРЕДНЬОГО ПОДЕСЕННЯ

Стаття присвячена культурним явищам Середнього Подесення, що прийшли на зміну мисливцям на мамонта, представленим в регіоні яскравою палеолітичною стоянкою у с.Мізин на Чернігівщині.

Новгород-Сіверщина належить до числа найбагатших на пам'ятки кам'яної доби регіонів України. Завдяки природним родовищам кременю, що використовувався для виготовлення знарядь праці, Середня Десна була особливо приваблива для первісних мисливців. Саме цінна крем'яна сировина привела сюди 15 тис. років тому і мешканців однієї з найвідоміших у палеоліті України Мізинської стоянки, що яскраво представляє незвичайний світ прильодовикових мисливців на мамонтів. За кілька тисячоліть, а саме близько 13 тис. років тому, цей світ пішов у небуття у зв'язку з вимиранням об'єкта полювання – мамонта. В Європі розпочався фінальний палеоліт, або доба північного оленя.

Наприкінці палеоліту населення Полісся, із Середнім Подесенням включно, встановлює міцні і тривалі культурно-історичні зв'язки з Центральною Європою. З цього часу і до середньовіччя більшість етнокультурних явищ Поліської низовини або були безпосередньо принесені із заходу, або розвивалися під потужними західними впливами.

У культурному сенсі мізинська людність була носієм так званих епіграветських традицій, які у пізньольодовикову добу поширилися по всій території України, від Чорного моря до Полісся (стоянки Бармаки, Шоломки, Юровичі) і навіть на Середній та Верхній Десні (Мізин, Юдинове, Єлисеєвичі, Тимонівка). Тривалий час різні дослідники шукали сліди нащадків цих пізньольодовикових мисливців на мамонтів у фінальному палеоліті та мезоліті Верхнього Подніпров'я. Особливо великих зусиль доклав у цій справі білоруський дослідник В.Ф.Копитін¹, який багато років вбачав наявність генетичного зв'язку носіїв мезолітичних культур Східної Білорусі з мізинськими мисливцями на мамонтів.

Однак переважна більшість сучасних фахівців, спираючись на потужну джерельну базу, бачить генетичні витоки культур фінального палеоліту та мезоліту північного заходу Східної Європи, з Подесенням включно, на заході, у Південній Балтії, а не в місцевій мізинській культурі мисливців на мамонтів². Факти свідчать, що, незважаючи на стрімку

деградацію льодовика у фінальному палеоліті, епіграветське населення Київщини та Подесення не тільки не просунулося у північному напрямку, а? навпаки, відступило з освоєного ним ще у пізньольодовиковий час Полісся та Подесення на південь. Судячи з археологічних матеріалів, полишені ними терени зандрової смуги Східної Європи (Полісся та Подесення) у середині фінального палеоліту зайняли мігранти із заходу, а саме мисливці на північного оленя Західної та Південної Балтії зі специфічними наконечниками стріл на пластинах (культури Гамбург, Лінгбі, Красносілля, Свідер). Внаслідок цього у фінальному палеоліті та в мезоліті епіграветські традиції розвивалися на лесових плато Центральної України та в Надчорномор'ї, тоді як у Поліссі вони перервалися у зв'язку зі зміною населення.

Фінал льодовиків'я – доба перемін

Така зміна культурно-історичної орієнтації Полісся та Подесення, які у попередню епоху пізнього льодовиків'я були заселені епіграветською людністю, має вагомі природно-кліматичні та соціально-економічні причини. Палеогеографічні дані свідчать, що у ранньодріасовий час Полісся, внаслідок спричиненої деградацією льодовика зміни водного режиму, перетворилося в непридатну для життя заозерену арктичну пустелю з надзвичайно суворим кліматом³. Сучасна гідросистема лише починала формуватися, і недостатній уріз русел польських річок заважав дренажу зандрових низин. Розмерзання мерзлих ґрунтів під час потеплінь в умовах низинного рельєфу зумовлювало заболочення значних територій, які стали непрохідними для людини. Безкраї польські прильодовикові озера та болота не сприяли мешканню первісних мисливців у Поліссі. Особливо значною перепоною було Поліське льодовикове озеро, що займало басейн Прип'яті від її верхів'я до нижньої течії, де неподалік від м. Мозир утворилася своєрідна гребля⁴.

Унаслідок потепління у фінальному палеоліті маси води з льодовика прорвали греблю Поліського льодовикового озера, яке за короткий час дренажувалося долиною Дніпра у Чорне море. Тим самим відкрився доступ у Полісся людським колективам із басейну Вісли. Слідом за цією подією у період Аллереду (12 тис. р. тому) сталося поглиблення річкових долин. Це сприяло подальшому дренажу прильодовикових озер, а також спричинило формування сухих піщаних борових терас, придатних для влаштування стоянок. Беллінзьке і, особливо, аллередське потепління сприяли розвитку рослинності на звільнених від льодовика зандрово-моренних рівнинах і поширенню далеко на північ численної популяції північних оленів. Усе це створило сприятливі умови для заселення Поліської низовини мисливцями на північного оленя.

Суттєвою причиною, що зумовила переорієнтацію напрямку культурно-історичних зв'язків фінальнопалеолітичного населення прильодовикових низин Східної Європи на Південну Балтію, була зміна теріофауни в регіоні. Вимирання мамонтів, промисел яких лежав в основі господарства епіграветського населення Полісся та Верхнього Подніпров'я, зокрема і мешканців стоянки Мізин, зумовило небувале поширення тут північного оленя. Полювання на оленів здавна набуло значно більшого розвитку на заході прильодовикової Європи (мадленські мисливці 17-12 тис. В.Р.), тоді як на лесових плато Східної Європи до початку раунського потепління, що передувало фінальному палеоліту (13,5 тис. В.Р.) мешкали мисливці на мамонтів (стоянки Мізин, Межиріч, Добранічівка, Гінці, Бармаки, Єлісеєвичі, Юдинове, Тимонівка). Тому з вимиранням мамонтів і поширенням північних оленів Полісся та басейн Верхнього Дніпра були заселені не з півдня – нащадками епіграветських мисливців на мамонта, а з заходу – спадкоємцями мадленських мисливців на оленя, людністю гамбурзької та лінгбійської культур Південно-Західної Балтії.

Так, у середині фінального палеоліту, близько 12500-12000 В.Р., склалися сприятливі умови для розселення з Південно-Західної Балтії, через Польську низовину, в басейни Прип'яті, Німану, Верхнього Дніпра та Десни прильодовикових мисливців на оленя. З

цього часу через басейн Вісли на схід у Полісся і далі на Десну починають котитися хвилі мігрантів із заходу. Судячи зі знахідок характерних наконечників стріл, першими в Полісся просунулися з Південної Балтії мисливці на північного оленя культур Гамбург та Лінгбі⁵. Пам'ятки культури Лінгбі представлені в басейнах Німану, Прип'яті, Верхнього Дніпра виразними серіями великих черешкових наконечників. На їх основі 11 тис. р. тому сформувалася красносільська культура Полісся з дрібними черешковими та асиметричними вістрями. Ще одним нащадком культури Лінгбі була свідерська культура з характерними наконечниками стріл на пластинах, що мали пласку підтеску черешкової частини з черевця. Типові свідерські та красносільські пам'ятки поширені в басейнах Вісли, Прип'яті, Німану, Верхнього Дніпра. І хоча вони невідомі на Десні, тут досліджені стоянки типу Смячка, крем'яний інвентар яких являє собою своєрідний синтез свідерських та красносільських традицій.

Пам'ятки типу Смячка

Групу стоянок у гирлі р. Смяч при її впадінні в Десну за 10 км вище по Десні від м. Новгорода-Сіверського відкрив і обстежив у 1925-1927 рр. М.Я.Рудинський⁶. У 1981-1983 рр. пам'ятки досліджував автор цих рядків⁷. Група смячкінських стоянок прив'язана до відслонень крем'яної сировини, що виходять на поверхню по краю надзаплавної тераси р. Смяч. На ділянці тераси та плато площею 0,5 га лівого берега р. Смячі при її впадіння в заплаву Десни було зафіксовано близько 20 окремих стоянок: Смячка ХІVА, Б, Г, Д, Бугри 1, 2, 3, Залісся 1, 2, 3, 4, Балка 1, 2, Крейда, Бор 1, 2 та ін. Стоянки являли собою скупчення крупного, білого від патини кременю на поверхні зораного поля. Культурний шар виявився частково зруйнованим природною ерозією та оранкою. Нижня непорушена частина шару, що залягала у бурому піску піщаного підґрунтя між оранкою та підстилаючим горизонтом крейди, досліджувалася шляхом розкопок. У 1981-1983 рр. розкопувалися скупчення Смячка ХІVА, Г, Бугри 1, Бор 1.

Крем'яні комплекси долини р. Смяч демонструють синтез власне свідерських культурних традицій з красносільськими (рис. 1). Вони менш пластинчасті, ніж Свідер Польщі, Волині, басейну Німану. Значну роль у виготовленні знарядь (різців, скребачок) грали не пластини, а відщепи. Властивих Свідеру двоплощинних, човнуватих нуклеусів небагато (рис. 1, 17), домінують одноплощинні зі слідами грубих сколів, знятих твердим відбійником (рис. 1, 15, 16), що типово для красносільських пам'яток. Більшість наконечників не свідерські верболисті, а черешкові (рис. 1, 1). Причому лише половина з них має пласку свідерську підтеску черешка. Ці вістря без підтески типологічно є красносільськими формами.

Пам'ятки типу Смячка Подесення за аналогіями з комплексами свідерської та красносільської культур датуються 11 тис. р. тому. Вони свідчать про проникнення в регіон із заходу в останнє тисячоліття льодовикової доби мисливців на північного оленя свідерської та красносільської культур, взаємовплив яких і породив пам'ятки типу Смячка Подесення. Їхні традиції обробки кременю простежуються на Десні і в наступну мезолітичну добу на стоянках пісочнорівської культури.

Пісочний Рів

Пам'ятка відкрита М.Я.Рудинським у 1925 р⁸, коли на відомому городищі Пісочний Рів під нашаруваннями роменської та юхнівської культур знайдено насичений крем'яними виробами мезолітичний шар. Протягом 1940, 1945-1947 рр. пам'ятка розкопувалася на площі близько 200 кв.м М.В.Воеводським⁹. Л.Л.Залізник досліджував пам'ятку у 1981 р. на площі 20 кв. м¹⁰ та 1982 р. на площі 71 кв. м¹¹. 2002 р. розкопано ще 150 кв. м пам'ятки, а загальна площа дослідженої на ній території сягнула 450 кв.м. За всі роки вивчення стоянки на ній знайдено 37800 оброблених кременів, у тому числі 572 завершених знарядь. Виразна колекція стала підґрунтям виділення окремої пісочнорівської культури басейну Десни¹², яка охоплює інші стоянки Середнього

Понесення – Пісочний Рів 2, Гридасове, Городок, Мосолів Рів, Ком'ягіне 2Б, 3, 4.

Стоянка займає територію городища роменського та юхнівського часу, що розташоване на місі тераси Десни при впадінні в неї балки Пісочний Рів, за 1 км на північ від с. Рогівка на Новгород-Сіверщині. Культурний шар лежав під відкладами з матеріалами роменської та юхнівської культур у суглинку на глибині 0,7-0,8 м від поверхні.

Мешканці стоянки добували крем'яну сировину для виготовлення знарядь у найближчих ярах, де є відслонення крейди з конкреціями кременю. Техніка обробки кременю, морфологія виробів у цілому продовжує традиції красносільської культури, котрі проявилися, як зазначалося раніше, в пам'ятках типу Смячка. Крем'яний інвентар характеризується значними розмірами, переважанням серед заготовок знарядь грубих відщепів. Домінують однобічні одно- та двоплощинні нуклеуси для отримання грубих пластинчастих відщепів за допомогою твердого відбійника.

Серед різноманітних наконечників стріл переважають форми красносільських та посткрасносільських типів: черешкові вістря (рис. 2, 1-3), асиметричні наконечники алтинівського типу або «прапорці» (рис. 2, 5-14), численні трапеції, переважно асиметричні високих пропорцій (рис. 2, 15-25). Досить багато пластин зі скошеним ретушню та псевдомікорізьцевим сколом кінцем (рис. 2, 26-29), які, схоже, є напівфабрикатами мікролітів. Зустрічаються сегментоподібні вістря, що переходять у обушкові ножі з прямою або випуклою спинкою, вкритою стрімкою ретушню (рис. 2, 30-31). При виготовленні мікролітів широко застосовувалося глибоке, круте ретушування заготовки в красносільських традиціях.

Великими серіями представлені кінцеві скребачки на грубих пластинчастих відщепах. Зрідка трапляються подвійні та підокруглі скребки на відщепах. Нечисленні різці кутових та бічних ретушних типів, виготовлені на відщепах. Знайдено кілька грубих сокир на відщепах з перехватом.

Комплекси пісочнорівської культури Подесення мають прямі паралелі в колекціях крем'яних виробів гренської культури Східної Білорусі та ієнівської верхів'їв Волги й Оки. Висловлена навіть думка, що усі три культури – це локальні варіанти єдиного культурного явища¹³. Пісочнорівські стоянки Середнього Подесення, враховуючи численні радіокарбоніві дати аналогічних стоянок ієнівської культури Верхньої Волги, датуються першою половиною – серединою мезоліту, тобто 9-8 тис. до н.е.

Більшість сучасних дослідників генетично пов'язують пісочнорівську культуру з лінгбійською лінією розвитку у Східній Європі. Її безпосереднім нащадком вважається красносільська культура (Східний Аренсбург) Полісся, басейнів Німану, Верхнього Дніпра, Десни¹⁴. Перехідними пам'ятками від красносільської до пісочнорівської культур вважаються стоянки типу Боровка Верхнього Подніпров'я¹⁵. Їхній інвентар характеризується наконечниками лінгбійських та красносільських типів, а також архаїчними асиметричними вістрями алтинівського типу.

Пам'ятки типу Боровка на підставі архаїчності крем'яного інвентаря традиційно датують початком мезоліту і вважають першим етапом розвитку культури. Розвиненіші матеріали відомі зі стоянок типу Пісочний Рів, інвентар яких описаний вище. Типологічні аналогії цим комплексам, як зазначалося, дають матеріали більшості ієнівських стоянок Верхньої Волги, котрі надійно датовані радіокарбонівим методом першою половиною – серединою мезоліту.

Останній етап розвитку пісочнорівської культури на Десні представлений групою стоянок типу Студенок (рис. 3), розкопаних 1981 р. біля Новгорода-Сіверського¹⁶. Крем'яний інвентар цих пам'яток (Студенок, Мураги, Попове Озеро, Віть 1, 2) за головними показниками є пізнішим етапом розвитку пісочнорівського. Вироби дрібніші, розвиненіші. Домінує відщеп як форма заготовки. Серед нуклеусів переважають одно- та двоплощинні для нерегулярних пластин та відщепів. У мікронаборі домінують високі асиметричні, рідше симетричні трапеції на відщепах (рис. 3, 1-17).

Зустрічаються окремі алтинівські вістря (рис. 3, 18), високі трикутники, пластини зі скошеним кінцем (рис. 3, 19, 20). Невеликою серією представлені наконечники на пластинах (рис. 3, 21-23), масивні в перетині свердла (рис. 3, 24).

Численні скребачки – неправильної форми, підокруглі, кінцеві виготовлені з відщепів (рис. 3, 25-31). Серед різців переважають бічні ретушні на грубих відщепах (рис. 3, 32-34). Виразною серією представлені двобічно оброблені сокири, тесла, листоподібні наконечники (рис. 3, 35, 37).

Багато в чому подібний кремій ранньонеолітичних стоянок типу Вирчище Подесення дав підстави припускати участь пам'яток типу Студенок у генезі неоліту Десни¹⁷.

Отже, пісочнорівська мезолітична культура басейну Десни є місцевим явищем, що сформувалося на Верхньому Дніпрі та у Подесенні на культурних традиціях західного походження (культури Лінгбі та Красносілля).

Кудлаївка

Яскравою мезолітичною пам'яткою Подесення є стоянка Кудлаївка, що дала назву окремій мезолітичній культурі Полісся. Стоянку відкрив 1925 р. М.Я.Рудинський¹⁸. Кілька спроб пошуків, придатних для розкопок ділянок пам'ятки, пізніше здійснили В.С.Куриленко, Д.Я.Телегін, Л.Л.Залізник. Пам'ятка розташована на краю піщаного узвишся в заплаві правого берега Десни біля села Кудлаївка на Чернігівщині. Вся колекція М.Я.Рудинського походить зі зборів на поверхні, налічує 4555 предметів, у тому числі 129 ретушованих знарядь, і зберігається у фондах Національного історичного музею України у Києві.

Виробам з Кудлаївки властивий мікролітизм і відщеповість. Переважну більшість знахідок становлять дрібні відщепи місцевого плямистого кременю і вкриті люстром від перевітання вітром піщаного шару. Домінують одно- та двоплощинні ядрища для пластинчастих відщепів (рис. 4, 79-82). Характерна крута, обрубуюча край заготовки ретуш, за допомогою якої виготовлялися численні мікроліти (рис. 4, 1-65). Переважна більшість з них представлена різноманітними мікрровкладнями: кудлаївськими вістряма (рис. 4, 1-14, 19-29), пластинками з притупленим краєм (рис. 4, 33-46), поодинокими сегментоподібними (рис. 4, 30-32) та коморницькими вістряма (рис. 4, 15-18). Примітною особливістю пам'ятки є виразна серія наконечників стріл на дрібних пластинах (рис. 4, 47-55). Більшість з них має плоску підтеску з черевця, як на стрілах свідерської культури. Знайдено 14 трапецій, переважно високої форми (рис. 4, 69-73). Невеликою, але виразною серією представлені свердла (рис. 4, 47-55). Численні й різноманітні скребачки виготовлені з відщепів (рис. 4, 66, 67, 74-78). Різець усього один на відщепі (рис. 4, 68).

Стоянки з подібним мікролітичним інвентарем відомі на захід від Чернігівщини по всьому Поліссю, а також на Німані. На Київщині це стоянки Таценки, Кухарі, Мартиновичі, Вали, Броди, Річище, Селище, Коржі; на Волині – Криниця, Поляни, Рудня, Омит, Люботинь 3, Бітьон, Великий Мінськ; у Білорусі – Озерна, Білосорока, Кожангородок; у Литві – Піпляй 1С, Кабеляй 2В; у Східній Польщі – Люта, Ставинога. Близьким аналогом кудлаївським пам'яткам Полісся є коморницька культура Польщі, крем'яні комплекси якої вирізняються наявністю великих серій трикутників та нечисленністю кудлаївських вістрів.

На думку більшості фахівців, культура датується першою половиною мезоліту (9-8 тис. до н.е.), походить від культур Коморниця Польщі та Дювенсі Німеччини, а отже, просунулася у Полісся із заходу. Стоянка Кудлаївка на Чернігівщині є крайнім східним пунктом просунання цього населення Поліссям на схід. Судячи з виразної серії трапецій, її слід віднести до пізнього етапу існування культури і датувати 7-6 тис. до н.е. Кудлаївська людність, схоже, співіснувала з пісочнорівською, займаючи, головним чином, пониззя Десни, де подібні матеріали відомі зі зборів під Черніговом.¹⁹

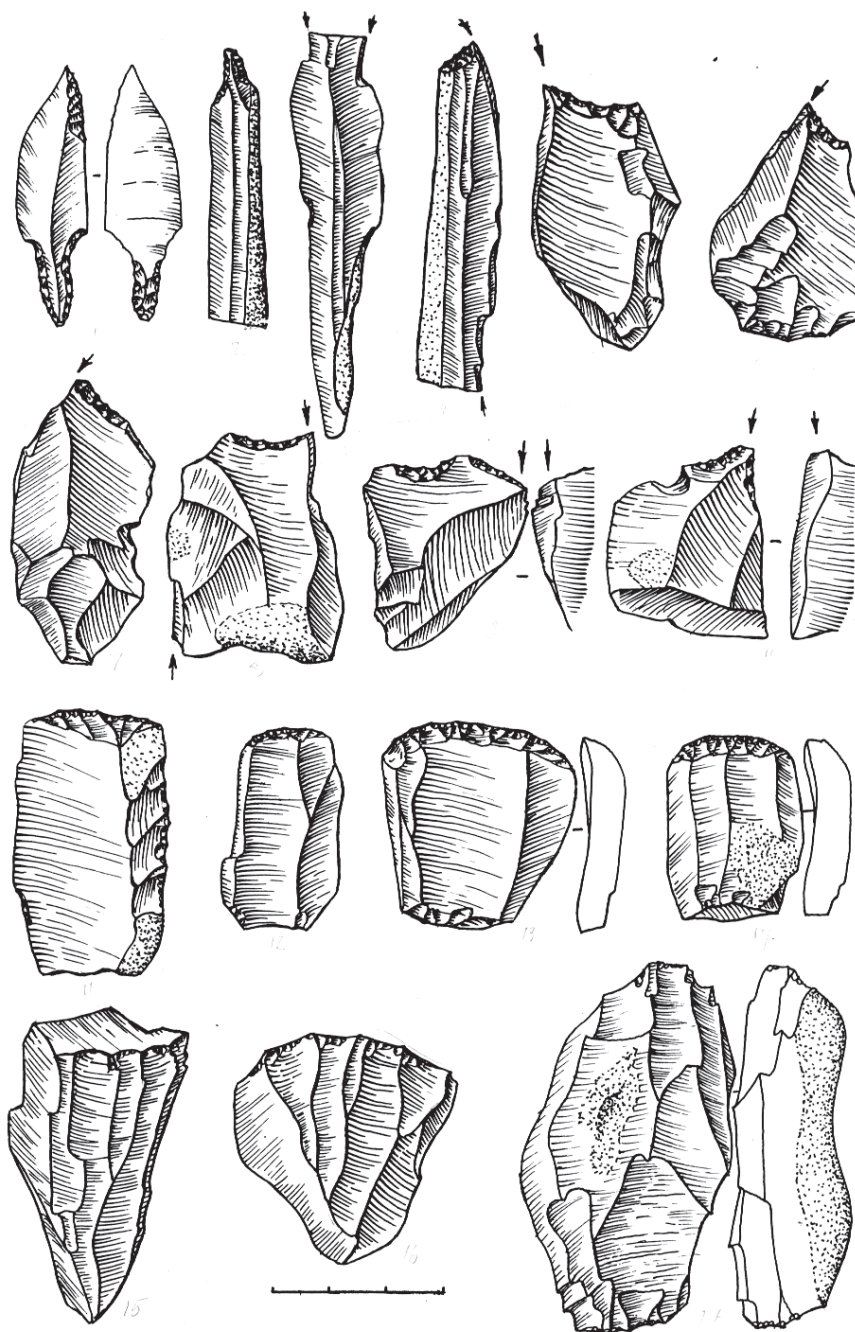

Рис. 1. Смячка XIV Б. Крем'яні вироби.

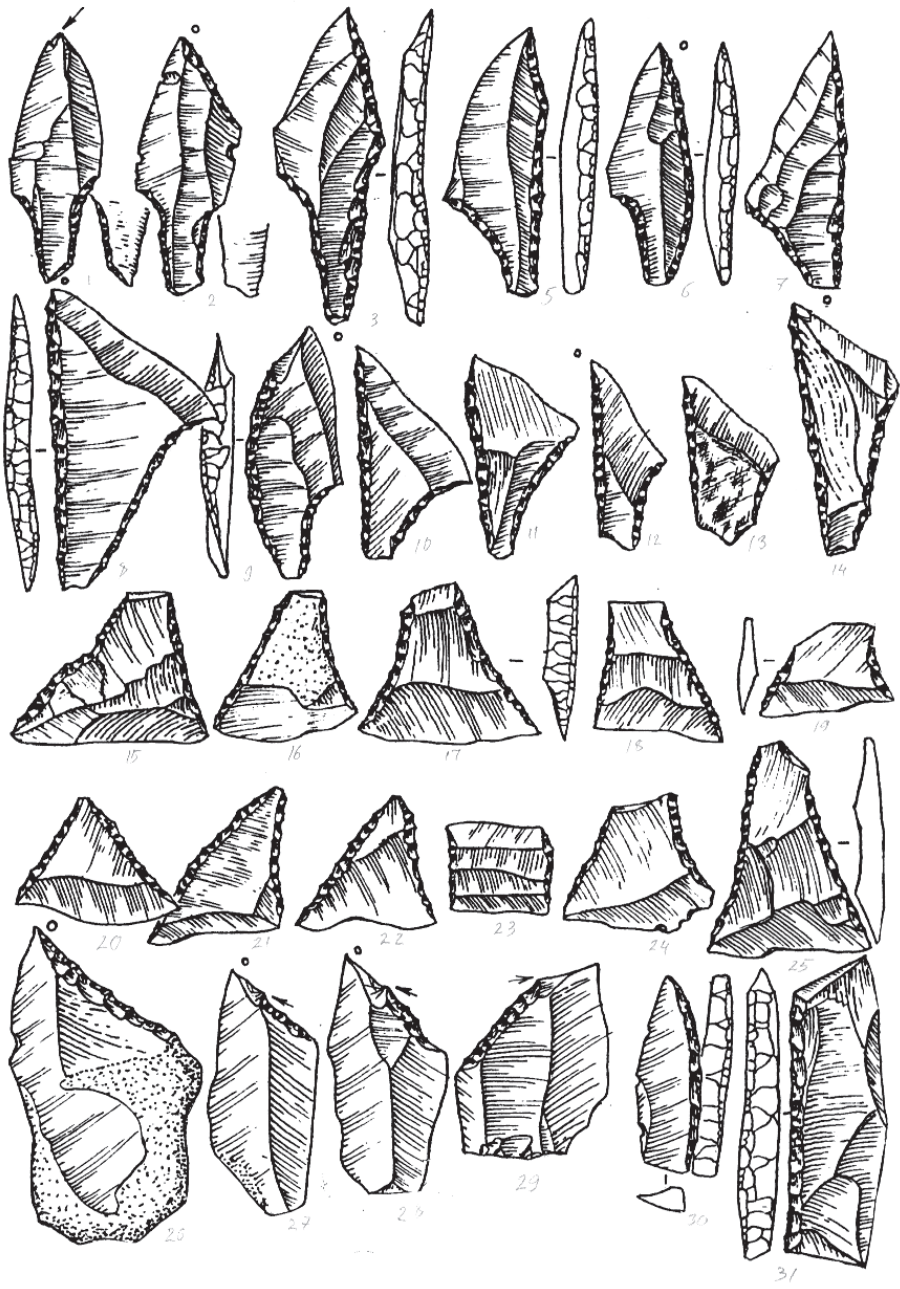

Рис. 2. Пісочний Рів. Наконечники стріл.

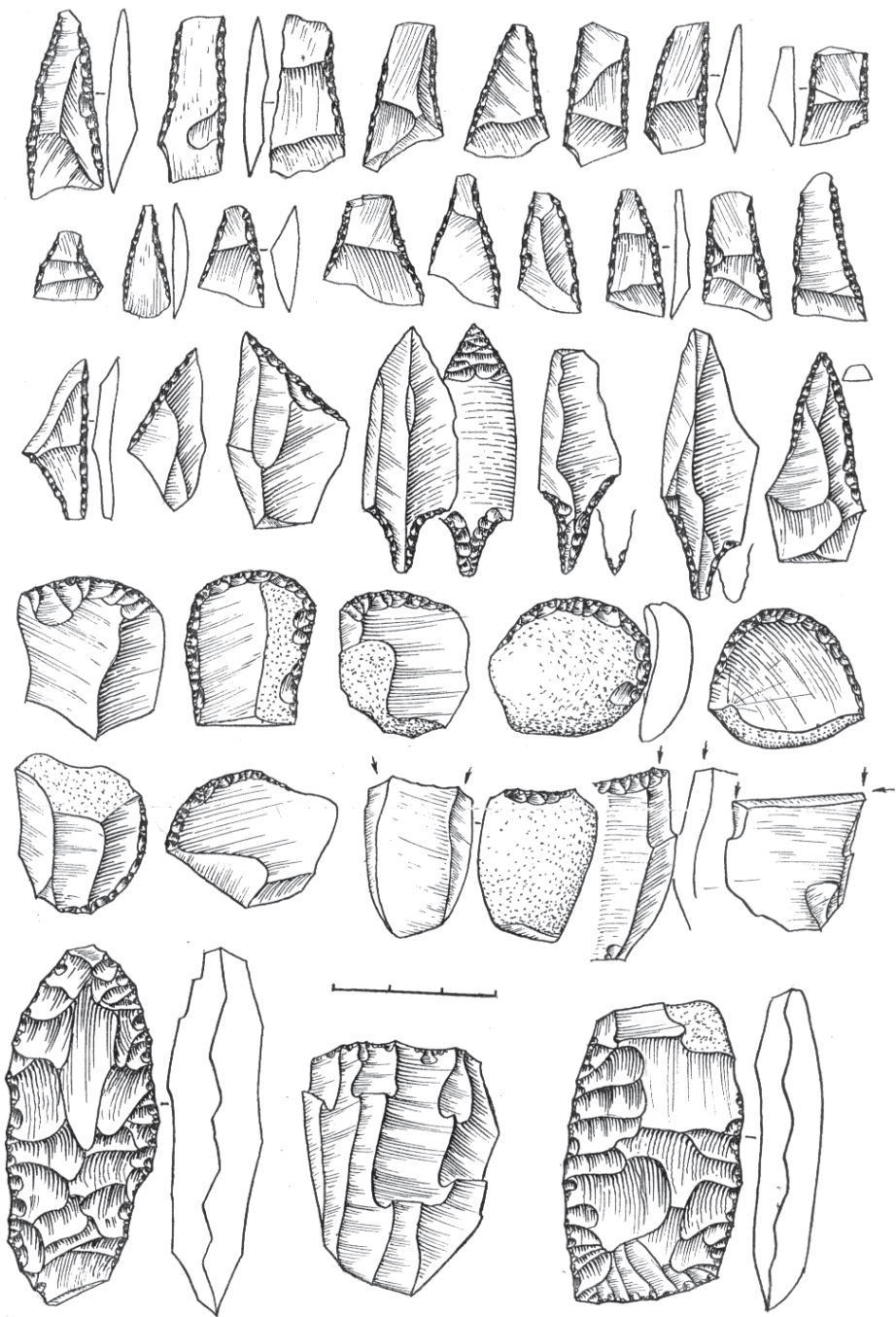

Рис. 3. Студенок. Крем'яний інвентар.

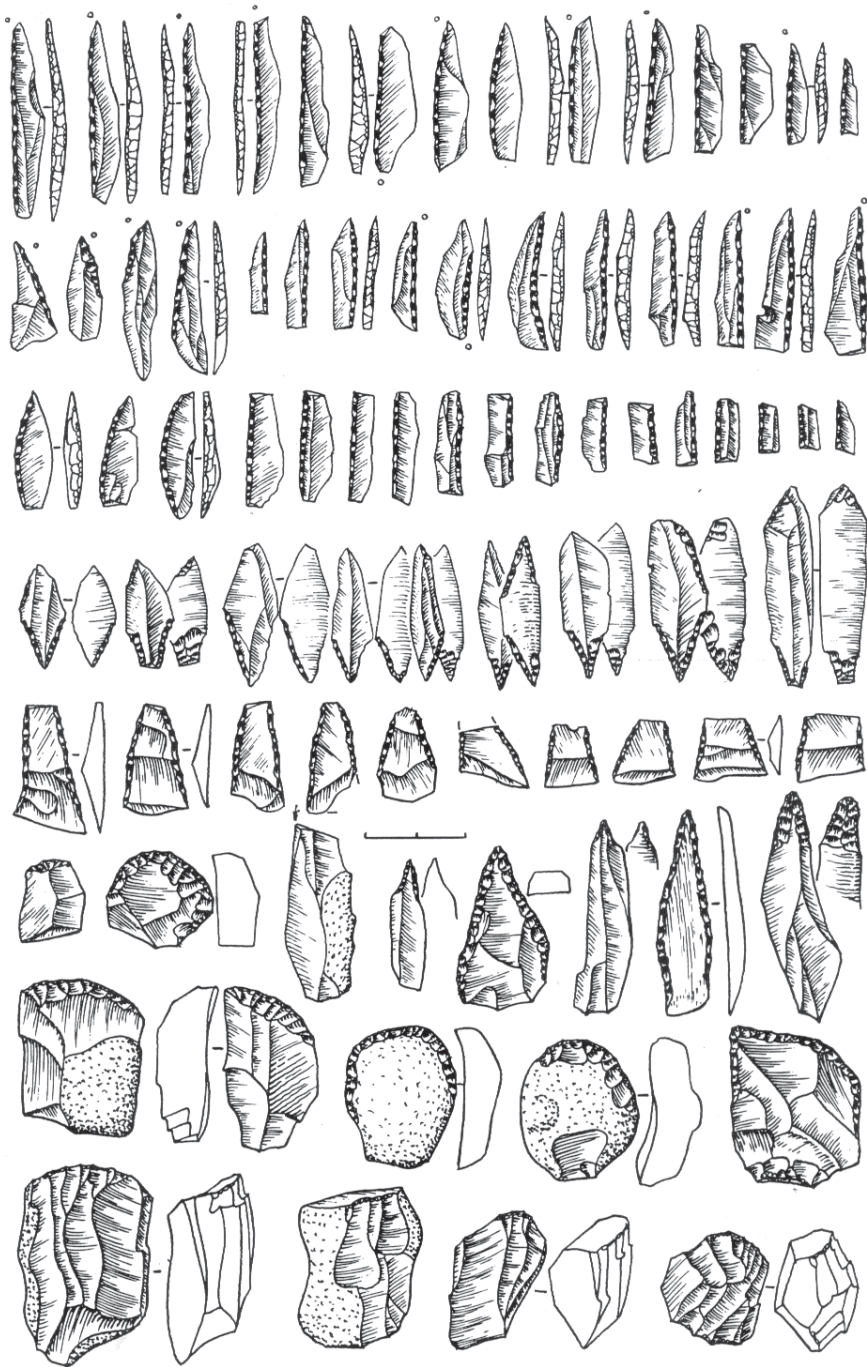

Рис. 4. Кудлаївка. Крем'яний інвентар.

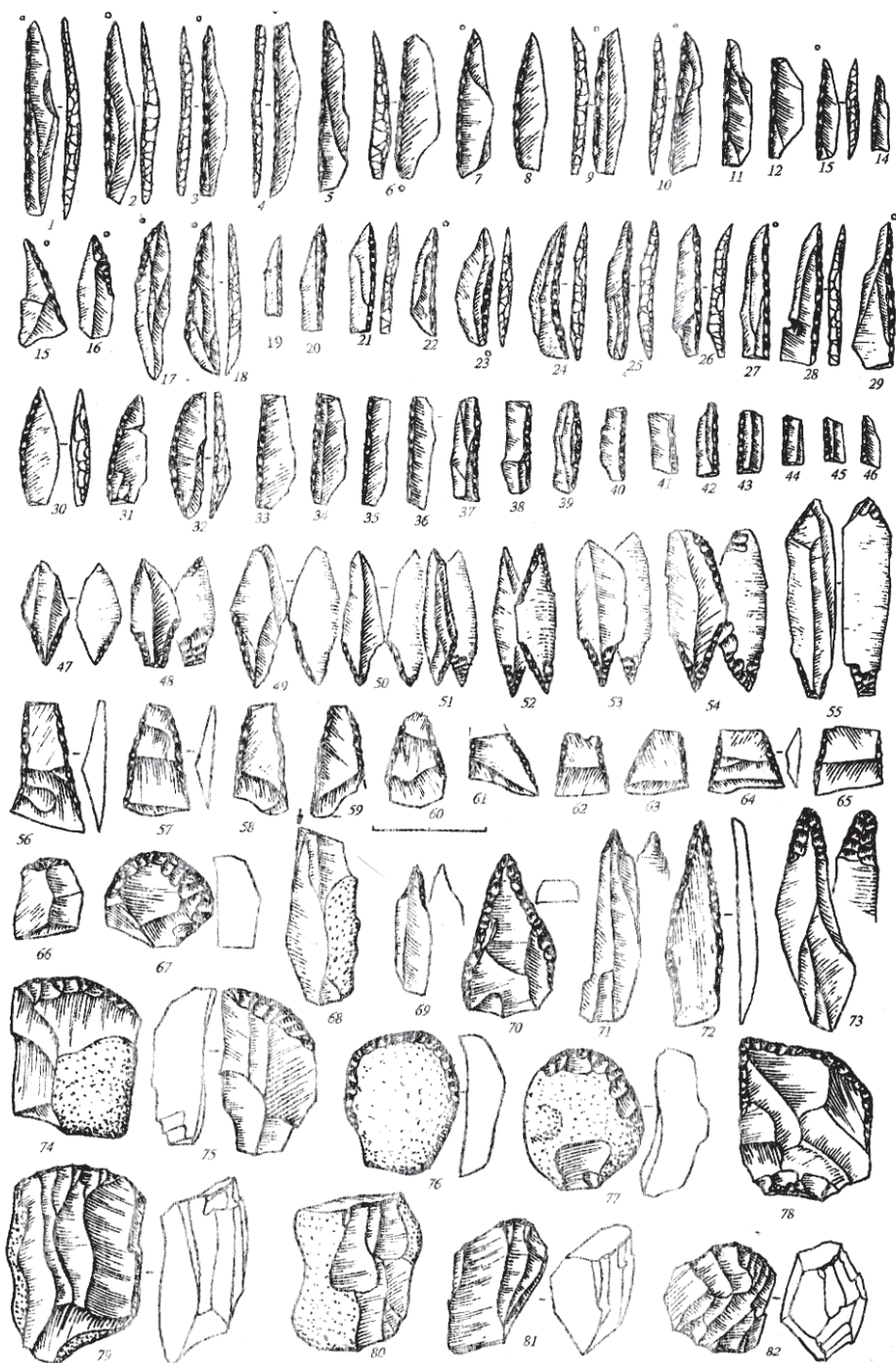

Рис. 5. Кудлаївська культура. Крем'яні вироби стоянки Кудлаївка, за М.Я. Рудинським.

Висновки

Сучасний стан археологічних джерел дає підстави стверджувати, що починаючи з фінального палеоліту (принаймні 12-11 тис. р. тому) встановився тривкий культурний зв'язок Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся з населенням розташованих західніше задрових низин – Поліської, Польської, Північно-Німецької. Як природно-кліматичні умови Полісся є органічним продовженням природних умов згаданих низин, так у культурно-історичному сенсі Полісся з Новгород-Сіверщиною включно з фінального палеоліту до Середньовіччя було тісно пов'язане з центрально-європейськими низовинами. З останнього тисячоліття льодовикової доби через басейни Вісли та Прип'яті на схід періодично котилися хвилі носіїв західних культурних традицій – Лінгбі, Свідер, Красносілля, Кудлаївка, під впливом яких постали такі місцеві культурні явища, як Смячка, Пісочний Рів, Студенок. Виняток становить доба неоліту, коли у 5-4 тис. до н.е. у басейні Десни та Сейму з півночі просунулося населення неоліту ямково-гребінцевої кераміки, яке, на думку більшості фахівців, було далеким прашуром фінських народів. Однак у 3-2 тис. до н.е. ці протофінські племена витискаються з Середньої Десни назад на північ новими хвилями мігрантів із заходу – людністю культури кулястих амфор, шнуровиками, пізніше тшинецько-комарівської культури. На основі традицій цих мігрантів сформувалася спочатку середньодніпровська культура, а потім сосницька. Саме від них через Милоград та Юхнове доби раннього заліза тягнеться етнокультурна неперервність до середньовічних балтів Верхнього Дніпра та Десни.

Джерела та література:

1. *Копытин В.Ф.* Мезолит Юго-Восточной Белоруссии // КСИА. – № 149. – 1977. – С. 60. – 66. *Він же.* Памятники финального палеолита и мезолита Верхнего Поднепровья. – Могилев, 1992. – 87 с. *Він же.* У истоков ип.ской культуры. Боровка.- Могилев, 2000.- 143 с.
2. *Римантене Р.К.* Палеолит и мезолит Литвы. – Вильнюс: Минтис, 1971. – 203 с. *Кольцов Л.В.* Финальный палеолит и мезолит Южной и Восточной Прибалтики. – М., 1977. – 216 с. *Зализняк Л.Л.* Охотники на северного оленя Украинского Полесья в эпоху финального палеолита. – К.: Наукова думка, 1989а. – 182 с. *Зализняк Л. Л.* Передісторія України X-V тис. до н.е. - К., 1998. -307 с. *Зализняк Л. Л.* Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України.-К., 2005.- 184 с.
3. *Вознячук Л.Г.* К стратиграфии и палеогеографии неоплейстоцена Белоруссии и смежных территорий // Проблемы палеогеографии антропогена Белоруссии.-Минск, 1973.-с.62. *Якушко О.Ф., Махнач Н.А.* Основные этапы позднеледников'я и голоцена Белоруссии // Проблемы палеогеографии антропогена Белоруссии.-Минск, 1973.- С.79.
4. *Пазинич В.Г.* Геоморфологічний літопис великого Дніпра.-Ніжин, 2007.-с.108-118. *Зализняк Л.Л.* Дніпро-прип'ятьська катастрофа фінального палеоліту // Археологія 3.- 2008.
5. *Зализняк Л.Л.* Охотники на северного оленя., с.12-20. *Він же.* Фінальний палеоліт., с.44-51.
6. *Рудинський М.* Смячка. Коротке звітлення за р. 1926. – К.:ВУАК., 1927. – С. 118 – 122. *Він же.* До питання про культури мезолітичної доби на Україні // Антропология. – № 1. – 1928. – С. 73 – 91.
7. *Зализняк Л.Л.* Культурно-хронологическая периодизация мезолита Новгород-Северского Полесья // Памятники каменного века Левобережной Украины. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 74 – 142.
8. *Рудинський М.Я.* Передісторичні розшуки у Північно-Східній Чернігівщині // Коротке звітлення Всеукраїнського археологічного комітету за археологічні дослідження року 1925. – К.: ВУАК, 1926. – С. 13 – 26.
9. *Воеводский М.В.* Важнейшие итоги деснинской экспедиции 1946 г. // КСИИМК. – Вып. XX. – М. – Л., 1948. – С. 36 – 44. *Він же.* Мезолитические культуры Восточной Европы // КСИИМК.– Вып. XXXI.– 1950.–С.96 – 120. *Воеводский М.В.,* Формозов А.А. Стоянка Песочный Ров на реке Десне // КСИИМК. – Вып. XXXV. – 1950. – С. 42 – 54.
10. *Зализняк Л.Л.* Деснянська мезолітична культура // Археологія. –№ 46. – 1984б. – С. 1 – 17.
11. *Зализняк Л.Л.* Культурно-хронологическая периодизация мезолита., с.108-120.
12. *Зализняк Л.Л.* Деснянська мезолітична культура. *Він же.* Культурно-хронологическая периодизация мезолита., с.108-134. *Він же.* Население Полесья в мезолите. – К.: Наукова думка, 1991. с. 44-52. *Він же.* Передісторія, с.145-150, *Зализняк Л.Л., Каравайко Д.В., Маярчук С.П.* Археологічна експедиція НАУКМА 2002 р. Дослідження городища Пісочний Рів на Десні // Магістеріум, ип., 11, Археологічні студії, К., 2003.- С.5-13. *Він же.* Фінальний палеоліт., с.55-62.

13. Залізник Л.Л. Культурно-хронологическая периодизация..., с.124.
14. Залізник Л.Л. Деснянська мезолітична культура..., с. 15. *Він же*. Население Полесья..., с. 48, *Кравцов А.Е.* О хронологии бутовской и иневской мезолитических культур в Волго-Окском междуречье // Актуальные вопросы археологии Верхне-Окского междуречья. – М., 1991, – С. 38 – 59. *Сорокин А.Н.* К вопросу о периодизации и хронологии иневской культуры // Археологические памятники Волго-Клязьминского междуречья.– Иваново, 1990. – С. 31 – 35.
15. Залізник Л.Л. Деснянська мезолітична культура...С.15. *Він же*. Культурно-хронологическая периодизация мезолита. С.123.
16. Залізник Л.Л. Деснянська мезолітична культура...С.8-13. *Він же*. Культурно-хронологическая периодизация мезолита... С.124-134. *Він же*. Население Полесья... С.49-52.
17. Залізник Л.Л. Деснянська мезолітична культура. С.13. *Він же*. Культурно-хронологическая периодизация мезолита... С.134.
18. *Рудинський М.Я.* Передісторичні розшуки у Північно-Східній Чернігівщині... С. 25.
19. *Баран-Бутович М.Г.* Передісторичні розшуки в межах Чернігівської округи // Антропология. – № 2. – К., 1929. – С. 233 – 240.

Олена Черненко

●

ПЕРШІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЗИНСЬКОЇ СТОЯНКИ

Мізинська стоянка – одна з найвідоміших археологічних пам'яток України та, безумовно, найвідоміша археологічна пам'ятка Чернігівщини. Традиційно вважається, що її було відкрито Федором Кіндратовичем Вовком, який улітку 1908 р., напередодні XIV археологічного з'їзду в Чернігові, провів розкопки на місці знаходження кісток мамонта у садибі козака Сисоя Кошеля. Це твердження можна зустріти в багатьох виданнях останніх десятиліть,¹ проте в науковій літературі існують дещо інші версії історії відкриття пам'ятки.

На думку О. Франко, стоянка була відкрита Ф. Вовком 1907 р. Дослідниця посилається на спогади доньки Ф.К. Вовка, Галини, яка згадує, що ще 1907 р. її батько оглянув Мізинську стоянку: «весною 1907 р. Хв.[едір] К.[Кіндратович] виїхав з Петербурга на Україну... Знаючи, що в Чернігові на майбутній 1908 рік готують археологічний з'їзд, а до нього виставку, Хв. К. вирішив по дорозі заїхати до Чернігова. Ще на пароплаві, що йшов від містечка Макошин до Чернігова, Хв. К. почув, що туди з села Мізеня* днями привезли якісь велетенські кістки. І справді – в Чернігівському музею просто долі лежала купа кісток мамунтів й інших незвичних звірів, а коло них і червона земля, в якій їх знайшли. Хв. К. зразу помітив в тій землі дрібні чорні камінці й пізнав, що це знаряддя з кременю, палеолітичних часів з Мадленської доби»². Далі Галина Вовк згадує про те, що її батько тоді ж відвідав Мізин. Там він оглянув яму під погріб у садибі козака Кошеля, де були знайдені кістки мамонта, і домовився з господарем припинити будівництво погребя, доки не буде проведене археологічне дослідження. Самі дослідження, за спогадами Галини, відбулися влітку наступного, 1908 р.

1907 р. вважав датою відкриття Мізинської стоянки також Іван Гаврилович Шовкопляс. Хоча він дещо інакше викладає історію відкриття пам'ятки в монографії «Мезинская стоянка. К истории Среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху», виданій у Києві 1965 р. : «...в 1907 г. при сооружении погребя... были обнаружены крупные кости мамонта. ...О находке костей стало известно ЧГУАК** в Чернигове и Черниговскому отделению Предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда... Их представитель, прибыв в с. Мезин,